

MEHMET AKİF ERSOY'UN; OSMANLI DEVLETİ'NİN I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNİ DEĞERLENDİRMESİ, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE OSMANLI DEVLETİ ADINA ORTADOĞU PROPAGANDA FAALİYETLERİNDE YER ALMASI

Songül ALŞAN*

Özet:

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti, Dünya tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu süreçte etkinliği kanıtlanan propaganda faaliyetleri ise çok özel bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlere nazaran Propaganda çalışmalarına çok geç katılmıştır. Bu çalışmalarda ise en önemli görevi Teşkilat-ı Mahsusa üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde propaganda faaliyetleri ve Teşkilat-ı Mahsusa alanlarında Etkili bir isim olan İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Akif Ersoy'un Ortadoğu'daki faaliyetleri, geç kalınmış bir çaba olduğu için başarıya ulaşamamıştır. Ancak Mehmet Akif'in kişiliği, çalışmaları, Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarma formülleri takdire şayandır. Son dönem Osmanlı aydını olan bir vatanseverin, Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi olarak Ortadoğu'daki faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Teşkilat-ı Mahsusa.

JEL Kodu: Z18

THE EVALUATION OF MEHMET AKİF ERSOY ABOUT THE FIRST WORLD WAR PERIOD SOLUTIONS SUGGESTIONS AND TAKING PART MIDDLE EAST PROPOGANDA ON BEHALF OF OTTOMAN EMPIRE

Abstract:

The First World War and The Ottoman Empire have a very important role in the History of the World. In addition, the propaganda activities, whose effectiveness have been proved, have a special role within that period. The Ottoman Empire participated in propaganda activities very late in comparison to European Countries. In these activities, Teşkilat-ı Mahsusa assumed the most important role. Being an effective name in the field of propaganda activities and Teşkilat-ı Mahsusa in the Ottoman Empire, Mehmet Akif, the

* Dr. Araştırma Görevlisi, Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, songulalsan@hotmail.com.

writer of the Turkish national anthem, could not succeed in the activities in the Middle East, as it was a late attempt. However, Mehmet Akif's personality, works, the recover formulas of the Ottoman Empire's collapse are praiseworthy. The activities of a patriot who was a final stage Ottoman literate as a Teşkilat-I Mahsusa employee in the Middle East have been reviewed.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, World War I, Ottoman Empire, Teşkilat-ı Mahsusa.

I. DÜNYA SAVAŞI VE MEHMET AKİF'İN OSMANLI TOPLUMUNA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Mehmet Akif Ersoy'un doğduğu yetiştiği yıllar Osmanlı Devleti'nin buhranlı dönemleridir. Bu dönemde, 93 Harbi (1877), Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşı (1912) ve I. Dünya Savaşı (1914) olmuştur. Mehmet Akif Ersoy'un, bu savaş yıllarındaki bireysel ve toplumsal kimlik oluşumundaki şekillenışı çok önemlidir. Bu şekillenme sürecinde Mehmet Akif; Dünya devleti "Osmanlı Kimliği"nin batı karşısında tutunma çabalarına şahit olmuştur. Kurtuluş çarelerinin çokça tartışıldığı bu dönemde Osmanlı aydın sınıfının da önerileri olmuştur.

Mehmet Akif bu aydınlar arasında; isyanlar, savaşlar ve iç çatışmaların gölgesinde kalmış; vatanperver, iyi yetişmiş, donanımlı ve hizmete hazır bir portreye sahiptir. Veteriner hekim, vaiz, şair, öğretmen, hafız, mütercim (Cumhuriyet döneminde milletvekili) vasıflarıyla Mehmet Akif, Osmanlı Devleti için bir kazanımdır. Sosyal yönü, bilgi birikimi, gözlemci ve çözümci yaklaşımı ile Akif Osmanlı Devleti adına bir hizmet ehli olmuş, gördüğü yanlış uygulamalara karşı eleştirilerini de esirgememiştir¹.

Mehmet Akif, donanımlı yönünün yanı sıra üretici kimliği ile devrinin sosyal, siyasi, kültürel, dini, edebi çehresini tespit etmekle kalmayarak yapılması gerekenleri de ortaya koymuştur. Akif yapılması gerekenleri ortaya koyarken, kurtuluş formüllerinde her zaman İslami motifleri ön planda tutmuştur (Yetiş, 2010:59-60). Mehmet Akif bu fikirlerini ve çözüm önerileri her fırsatta dile getirmiştir. Akif, Bu geri kalmışlığın ve milli felaketin sebeplerini ise şöyle açıklamaktadır;

1-Uyanık olmama

Yıllarca, asırlarca süren uykudan silkin de: muhitindeki zulmetleri yak, yık! (Halkın Sesleri, VI, s.218)

2- İlimsizlik, cehalet

Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet... Ey derdi cehalet, sana düşmekle bu millet...(Halkın Sesleri, s.218, Sebil-ür Reşat C.IX, sayı:231, s.393)

3-Millet içerisinde ayrılık

Nedir bu tefrika yahu utanmıyor musunuz? Geçen faciaya hala inanmıyor musunuz? (Fatih Kürsüsünde, Vaiz Kürsüde, s.283)

4-Atalet

5-Ümitsizlik

6-Marifetsizlik

7- Ahlak bozukluğu

8-Yetişmiş insan eksikliği

9-Ediplerin halkı bilgilendirmeyişi

¹ Mehmet Akif, " Yakın zamanlara kadar dünyanın üç büyük kıtasına hâkim olan altı yüz otuz senelik koca bir saltanat evvela Afrika'dan, sonra Avrupa'dan çekilmiş; bu gün Asya'da bile büyük hem pek büyük fedakârlıklarla yaşayabilecek kadar küçülmüş iken bizim hala uyumamız, hala ibret gözünü açmak taraflarına yanaşmayışımız ne ağlanacak felakettir" demektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Zulmetten Nura, Sebilü'r-Reşat, c.10, no.245, 9 Mayıs 1329/16 Cemaziyelahir 1331/22 Mayıs 1913.

10-Ahlaksız edebiyat

11-Çocuk terbiyesinde yanlış usûl

12-Kötü yetiştirilmiş gençlik

13- Yüksek tabakanın geriden bakması

14-Halk üzerinde kurgulanan fikir ayrılıkları

15- Vicdan ve fikirde bir olmayış, dâhilde hainler

16-Köy ve köylünün ihmal edilişi

17-Kader ve tevekkülün yanlış anlaşılması

O ihtişamı elinden niçin bıraktın da,

Bu gün yatıp duruyorsun ayaklar altında?

“Kadermiş!” Öyle mi? Haşa, bu söz değil doğru:

Belanı istedin, Allah da verdi...Doğrusu bu.

Meşriyyetin sana zulmetmek ihtimali mi var?

“Çalış!” dedikçe şeriat, çalışmadan durdun,

Onun hesabına bir çok hurafe uydurdun!

Sonunda bir de tevekkül sıkıştırıp araya,

Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya! (Fatih Kürsüsünde, Vaiz Kürsüde, s.267-268).

18-Manevi bozukluklar

19-Maddi sahada noksan ve ihmaller

20-Milletin şaşkın ve etrafını görmez hareketi

21-Yüksekokulların uzman yetiştirememesi, her işte Avrupa’dan adam getirilmesi

22-Mazinin övülecek taraflarını bırakıp yanlışlıklarına sarılma

23-Lafçılık, müspet iş görememe

24-Vatana sahip olamama, vatan sevgisinin azlığı

25-Mütefekkirler ile halkın arasının açık oluşu

26-Doğuyu da Batıyı da anlamayan zümrelerin bulunuşu².

Bu tespitleri hem bir aydın hem bir vatansever olarak paylaşan Akif, çözüm önerilerini de şöyle ifade etmiştir;

1- Halk uyanmalı³

2-İlim ve maarif ile cehaleti yenme

3-Milli birlik

4-Azim, ye’si yenme

5-Marifet ve fazilet

6-Ahlakın düzeltilmesi

² Bu tespitlerin tam dökümü ve Mehmet Akif’in yazı-söylev yolu ile dile getirdiği metinler için bkz. Faruk K. Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:758, Ankara, 1987.s.83-117

³ Burada çalışmanın temeli olan halkın bilinçlendirilmesi faaliyetleri ve Mehmet Akif’in bu bilinçlendirme çalışmaları, propagandist yönü dile getirilmiştir. Bilinçlendirme: çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu’nun karışıklıklara müsait toprakları üzerinde propaganda ve karşı propaganda çalışmaları bu amaçla yapılmıştır.

7-Bütün kuvvetin kanunda olması (Timurtaş, 1987:118-142).

Mehmet Akif Ersoy'a göre Müslümanların (o dönemde Müslümanların en önemli temsilcisi "Hilafet"i elinde bulunduran Osmanlı Devleti'dir) geri kalmışlığının nedeni kesinlikle din değildir. Buradaki esas problem uygulama şekillerindeki bozukluklardır. Bu bağlamda Akif'e göre yaşanan din, hurafeler dinidir. Görünürde dini kendilerine kalkan yapanlar; umacı, cahil, tembel, miskin, softa olarak devlet ve din adına en büyük hatayı yapmışlardır(Macit,2006:5). Mehmet Akif dinin yanlış algılanmasının yanı sıra siyasi kısırlıkların da devlet yapısını zedelediğini düşünmüştür. Vatandaşın, devletini seven bir aydın olarak yıpratıcı siyasi çekişmelerin içerisinde yer almayarak, devletin kendisinden beklediği veya istediği hizmeti vermeye odaklanmıştır (Yetiş, 2010:65).

Bir Osmanlı aydını olarak gündemi değerlendiren Mehmet Akif, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu zor durum hakkında, öncelikle sorunların tespitini yapmıştır. İkinci adım olarak çözüm önerilerini ortaya koyan Akif en son adım olarak, sorumluluk alma adımını da atarak çözüm yöntemlerinin her üç aşamasında aktif rol oynamıştır. Sorgulayan, üreten ve sorumluluk alan yönleri ile Akif Ortadoğu'da İslam birliği olgusundan hareketle, halkı bilgilendirme ve Osmanlı Devleti adına propaganda yapmıştır.

PROPAGANDA VE OSMANLI DEVLETİ

Propaganda, bir öğretiyi, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmaya, benimsetmeye veya yayma amacıyla söz, yazı gibi yollarla gerçekleştirilen çalışmadır. Bu çalışmayı üstlenen kişiye, propagandacı denilir(TDK Sözlük,1998:1827). Bu propagandist yaklaşımlar özellikle; dini, siyasi, ekonomik alanlarda öne çıkmaktadırlar.

Propagandist cereyanların; 21.yüzyılın güç odaklarını belirleyen, gizli ve çok önemli silahlardan biri olması bu alana devlet desteğinin yatırım yapmasına zemin hazırlamıştır. Bu hassas alanın çalışanları da, devlet destekli memuriyet sınırları olan bir yapılanma olabildiği gibi çok gizli bir yapılanma şeklinde de muhafaza edilebilmiştir(Şakir,1944,:47-49). Tarihi süreç içerisinde 19. yüzyıldan itibaren İngilizlerin ön plana çıktığı emperyalizme hizmet eden propagandist çalışmalar meyvelerini aynı yüzyılda vermeye başlamıştır. Sömürü, ticari imtiyaz ve dini yayılmacılık olarak ele alınan bu ilk propagandist yaklaşımların ardından sistemleşme hızlanarak gerçekleştirilmiştir. Propagandist çalışmalarda bulunan kişilerin özel olarak yetiştirilmeleri, propaganda alanlarına uygun olarak; din, coğrafya, sosyal, dil bilimlerine vakıf olmaları önemsenmiştir.

Bu propaganda faaliyetlerinin 20. yüzyıldaki en aktif dönemi, Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Bu savaşta, Osmanlı Devleti mutlaka bir ittifak içerisinde yer almayı planlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti ittifak önerilerinde İngiltere, Fransa, Rusya tarafından oyalama politikasına tabi tutulmuştur. Bu siyasi tavrın sonucu olarak da Osmanlı Devleti ile Almanya ortak çıkarları doğrultusunda 2 Ağustos 1914'te ittifak yapmışlardır. Bu ittifakın ardından Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına hız verilmiş, ağustos 1914'te Süleyman Askeri Bey başkanlığında Teşkilat-ı Mahsusa kurulmuştur. Enver Paşa'ya bağlı olarak faaliyet gösteren bu kuruluşun ana amaçları;

1-Rakip devletlerin askeri gücünü tespit ve yıpratmak

2-Rakiplere karşı, casusluk, bombalama ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmak

3-Ülke içerisindeki gönüllülerden, asker kaçaklarından ve eşkıyalardan birlikler oluşturarak ülke savunmasına yardımcı olmaktır(Sarısaman,2002:495-496).

Osmanlı Devleti'nde batılı devletlere nazaran geç kurulan "propaganda-istihbarat" örgütü, Teşkilat-ı Mahsusa olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa özel yapısı gereği Osmanlı Devleti'nde daha önce kurulan hiçbir örgüte benzememektedir. Özellikle 1914-1918 yılları arasında daha da derinleşen bu teşkilatlanma yapısı; aktif savaş dâhil, siyasi-askeri istihbarat, planlama, propaganda, karşı propaganda, alanında eğitilmiş personeller ile pan-islamizm çatısı altında ulusları birleştirme, casusluk, Osmanlı Devleti'ni iç ve dış tehditlere karşı haberdar etme, tespit edilen sorunların uzman kişilerce çözümlerinin hayata geçirilmesi işlerini büyük bir gizlilik içerisinde gerçekleştirmiştir(Safi,2006:1).

Teşkilat kuruluş aşamasından sonra eleman bulma konusunda sıkıntı çekmiştir. Çünkü 2 Ağustos'ta ilan edilen seferberlikle birlikte 20-45 yaş arası erkek nüfusu silah altına çağırılmıştır⁴. Hızlı bir toparlanma ve

⁴ Genelkurmay askeri Tarih Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), Klasör:249, Dosya:505/1036, Fihrist:2.

teşkilatlanma gerçekleştiren bu oluşum kendi kurallarını oluşturmaya başlamış⁵ ve teşkilata katılan gönüllülerle üye sayısı hızla artmıştır⁶.

Talimatlar ile Teşkilat-ı Mahsusa çalışma prensipleri şu şekillerde olmuştur. Öncelikle çalışılacak bölge tespit edilir ve bölge sorumlusu o bölgeye gider⁷, bölgede araştırma yapan yetkili Türklerle ve çalışılabilecek diğer unsurlarla bağlantı kurar⁸, faaliyetlerinde dikkat çekmemek için sorumlu olduğu bölgede farklı para birimleri kullanılıyorsa, o para birimlerini kullanır⁹, propaganda faaliyetleri için bir merkez kurar¹⁰, amaç doğrultusunda kullanılabilecek unsurlar tespit edilir. Örneğin, Gürcistan'da başarılı olmak isteyen Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri, Hıristiyan Gürcülerle işbirliği yapılabileceği konusunda hemfikirdir¹¹. İstihbarat ve propagandanın en iyi şekilde yapılabilmesi için haberleşme büyük önem arz etmektedir. Teşkilat-ı Mahsusa bu faaliyetleri için de temkini elden bırakmamıştır. Dikkat çekmeden yapılan haberleşme faaliyetlerinde; resmi görevlilerden faydalanılmasının yanı sıra¹² sivil kadın, erkek hatta çocuk muhbirlerden faydalanılmıştır¹³. Bu kişilere, teşkilat tarafından ödeme yapılmıştır. Teşkilat ödemelerde sıkıntı yaşadığı dönemlerde, haberleşmede de sıkıntılar yaşamıştır¹⁴. Bunun yanı sıra Teşkilat ve üyeler, askeri teçhizat ve personele ihtiyaç duyarsa, bu ihtiyaçlarını bölgelerine yakın ilgili ordulardan talep etmiştir¹⁵. Teşkilat-ı Mahsusa bünyesindeki çeteler ise emir almadan hareket edemezler, çetelerin emir almaksızın yapacakları her türlü faaliyetleri kesinlikle men edilmiştir. Bunlar ancak tehlikeye maruz kaldıklarında silah kullanabileceklerdir¹⁶. Osmanlı hudut bölükleri ve orduya ait birlikler ancak, çetelerin ihtilal bölgelerine girişini kolaylaştırabilirler. Savaş başlamadan önce kesinlikle hiçbir askeri birlik çetelere arka çıkamaz¹⁷ kuralı vardır. Savaş sırasında ise çeteler düzenli ordunun işini zorlaştırabilmektedir. Ordu birlikleri arasında veya cephe önünde düzensiz birliklerin bulunması ordunun düzenini de bozmakta ve felakete sebep olabilmektedir¹⁸.

Ayrıca çetelerin dağınık gruplar halinde olması kural ihlallerini de ortaya çıkarmaktadır. Çetelerin halkı soymasına ve yağma akınları yapmalarına kesinlikle izin verilmemektedir. Yapılması gereken ise Teşkilat-ı Mahsusa prensipleri gereğince; düşmana karşı her alanda karşı durmaktır. Düşman kuvvetlere karşı savunmayı benimseyen Teşkilat-ı Mahsusa halkın gönlünü almak, halkı bilinçlendirmek ve halkın desteğini almayı

⁵ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:23,23-1.

⁶ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:66,66-1.

⁷ ATASE, K:249, D:505/1036, F:2.

⁸ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:7.

⁹ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:21-9.

¹⁰ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:2-3-5.

¹¹ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:18.

¹² ATASE, K: 409, D:115/1987, F:65-7.

¹³ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:3-5.

¹⁴ ATASE, K: 409, D:115/1987, F:70-5.

¹⁵ ATASE, K: 249, D:505/1036, F:3-5.

¹⁶ ATASE, K: 276, D:705/1022, F:1-13.

¹⁷ ATASE, K: 276, D:705/1022, F:1-23, ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Sarısamancıoğlu, "Trabzon Müntikası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdaresinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-8 Ekim 1999, s.495-496, Türk Tarih Kurumu Bildiri Kitabı, 2002.

¹⁸ ATASE, K: 276, D:705/1022, F:1-13, 1-22.

planlamıştır¹⁹. Teşkilat-ı Mahsusa'nın savaşçı grubunun yanı sıra bilgilendirme, propaganda yapma kolları da mevcuttur. Mehmet Akif Ersoy da bu bilinçlendirme ve propaganda faaliyetlerinde yer almıştır.

MEHMET AKİF ERSOY'UN GEZİLERİ VE PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Mehmet Akif'in hayatına bakıldığında pek çok seyahati olduğu göze çarpmaktadır. Bu seyahatlerin nedenleri farklı olsa da ortaya çıkardığı gerçek, Mehmet Akif'in pek çok ülke pek çok coğrafi, sosyolojik alan tecrübesinin olduğudur. Mehmet Akif bu tecrübeleri Teşkilatı Mahsusa görevleri için de kullanmıştır. Bu seyahatleri 1914 yılının ardından propaganda çalışmaları çerçevesinde değerlendirilebilir.

Mehmet Akif, 1914 yılı ocak ayının üçüncü günü hareket ederek, iki aylık bir Mısır seyahatine çıkmıştır. Mart ayı başında bitirdiği bu yolculuğu sırasında: İstanbul-Beyrut-El Uksur (Lüksor)- Kahire-Medine-Şam-İstanbul güzergâhını takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu seyahatin masrafları, Mehmet Akif'in dostu Abbas Halim Paşa tarafından karşılanmıştır. Kahire'de Aziz İzzet Paşa tarafından misafir edilmiştir. Bu seyahatlerinde bulunduğu memleketlerin önemli yerlerini de gezmiştir. Daha sonra Medine'ye giden Mehmet Akif, Hz. Peygamberin kabrini ve manevi mekânları da ziyaret ederek Hicaz demiryolu ve Şam güzergâhı ile İstanbul'a dönmüştür²⁰.

İttihat ve Terakki hükümetinin düşünce ve idare şeklini tam anlamı ile benimsemeyen Mehmet Akif eleştirel yaklaşımını hep zinde tutsa da devletin bekası prensibini her şeyin üzerinde tutmuştur. Bu anlayış ile İttihat Terakki hükümetinin resmi görevlendirmesini kabulde bir beis görmemiştir. Hükümet ve devlet olgularını birbirinden ayırabilen Mehmet Akif, fikir ayrılıklarındaki kısırlığa düşmeden vatanseverliğini ortaya koymuştur(Ersoy,2006:60).

I. Dünya Savaşı günlerinde Mehmet Akif bu hizmet anlayışı eşliğinde Hükümetin Teşkilat-ı Mahsusa görevlendirmesi ile 1915'te Almanya'ya gitmiştir. Osmanlı-Alman ittifakı neticesinde gerçekleştirilen bu görevlendirmeler ile Osmanlı aydınları-propagandistleri; İtilaf güçlerine karşı alınacak tedbirleri, karşı propaganda faaliyetlerini, cihat-İslam birliği ile dünya Müslümanlarının itilaf güçlerine karşı ayaklanmasını sağlama fikirleri çerçevesinde görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Politika üretmeye çalışan Almanlar, Müslümanların Hıristiyan sömürgecilğe duydukları tepkinin ellerinde potansiyel bir silah olacağını var saymışlardır. Çünkü itilaf devletlerinin çok sayıda Müslüman'ın Alman emperyalizminin kurbanı olduğunu göstermesi zordu. Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurup onun toprak bütünlüğünü koruyacağını güvence altına alan Almanya, Müslümanların kendi tarafında mücadeleye coşkuyla katılacağı ve küçük bir bedel ödeyerek milyonlarca Müslüman müttefik kazanacağı planlarını yapmıştır. Ancak İngilizler sömürgelerindeki Müslüman askerleri ölümle tehdit ederek "*Almanlar halifenizi esir aldılar. Biz de onu kurtarmaya çalışıyoruz. Siz de destek olun sevap kazanın*" diyerek aldatmışlardır. İngiltere sömürsünde bulunan bu Müslüman grupların cahilliğinden istifade ederek, onları cephelerde ön saflara sürmüşlerdir. Bu propaganda ile Müslüman askerler de İngiltere hesabına, canla başla savaşmışlardır. Almanya ise bu durumu fark ederek karşı tedbirler alma yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Almanlar, çeşitli cephelerde İngilizler adına ön saflarda savaşan ve esir ettikleri Müslüman askerleri, oluşturulan özel kamplara almışlardır. Daha savaşın başlangıcında ele geçirilen yaklaşık yüz bin Müslüman esir Vunsdorf'ta (Berlin) bir kampta toplanmıştır²¹. Mehmet Akif'e verilen görev

¹⁹ ATASE, K: 276, D:705/1022, F:1-13, 1-22.

²⁰ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul,2006, s.46-47, Mehmet Akif Bu seyahatlerin kendisinde uyandırdığı intiba ve düşünceleri "28 Ocak 1914" tarihini taşıyan "El Uksur'da" şiiri ile dile getirmiştir. Medine'ye dair düşüncelerini ise 1915 yılında ikinci defa Medine'yi ziyaretinin ardından yazdığı "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiiri ile dile getirmiştir. Mehmet Akif'in bu şiirleri çok önemlidir. Dönemin şartlarını anlatan bu eserler bize Mehmet Akif'in bakış açısını da özetlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul,2006.

²¹Birinci Dünya Savaşı, tüm zamanların en büyük propaganda savaşının yaşandığı dönem olmuştur. Almanlar hem Osmanlı Devleti'ne hoş görünmek hem de düşmanlardan ele geçirilen esirler üzerinde yaptıkları propagandalarla, cephelerde üstün duruma gelmeyi planlamışlardır. Bu amaçla Almanlar ele geçirdikleri Müslüman esirleri diğer Avrupalı Hıristiyan esirlerden ayrı tutmuşlardır. Onlara ibadetlerini daha rahat yapabilmeleri için esir kamplarına prefabrik hatta minaresi olan bir cami bile yapmışlardır. Kamplarda onlara hoş görünmek ve propagandalarının bir parçası olarak Arapça, Rusça ve Urduca gazete yayımlamalarına bile izin vermişlerdir. Almanlar bütün bunları, Müslüman esirlerin, Halifenin devleti olan Osmanlı ve müttefiklerine karşı nasıl savaşmamaları gerektiğini anlatmak için yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Babacan, "

ise; İngilizler kuvvetlerinden Almanların esir aldığı(İngiliz sömürsü olan İslam ülkelerinden getirdiği) Müslümanlar arasında propaganda yapmaktır. Zira kazanılan her insan savaş döneminde çok değerli olmuştur. İngilizlerin gerçek yönlerini ortaya çıkarmak isteyen Akif, İngilizlerin topladığı Müslüman askerlere “Almanlara karşı biz sizin halifenizi savunuyoruz” yalanını ortaya koymuştur.²²

Mehmet Akif Almanya’da yaptığı çalışmalar, edindiği izlenimler ile Ortadoğu projesinde etkin isimlerden olmaya aday olmuştur. Zira Mehmet Akif 1914’e kadar çalışmaları ile edindiği bilimsel ve sosyal birikimi ile Ortadoğu projesinde gereken özelliklere sahiptir. Mehmet Akif propagandist çalışmalara yabancı bir insan değildir. Zaten 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında şair vasfı ile *Sırat-ı Müstakim* dergisini çıkaran Mehmet Akif, dergi içerisindeki makale-yazı-şiirlerinde zaten Osmanlı-İslam propagandasını yapmakta ve bu yaklaşımını vaiz yönü ile destekleyerek İstanbul camiilerinde hararetle vaazlar yapmaktadır²³. Hem tecrübeli hem donanımlı hem de vatanperver olan Mehmet Akif, bu yönleri ile Osmanlı propagandası ve Ortadoğu’da İngilizlere karşı propaganda yapmak için en doğru kişilerden biri olmuştur.

Arapça, Farsça, Fransızca dillerine hâkim, memuriyet hayatının gereği olarak birçok bölgede bulunmuş (Arnavutluk, Arabistan, Anadolu, Rumeli), halkları tanımış, sosyal bir kişilik olarak, iletişimde mahirdir. Ayrıca müderris, vaiz, veteriner hekim, şair, hafız, mütercim²⁴ vasıfları ile donanımlı olan Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi bu Osmanlı aydını Almanya’daki faaliyetlerinin ardından Arabistan’daki Necit bölgesine gönderilmiştir²⁵.

Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri için, Balkan ülkeleri, Hindistan, Kafkasya ve Ortadoğu çok önemlidir. Yeniden yapılandırılan Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden birçoğu da bu bölgelere gönderilmişlerdir²⁶. Bu bölgelerdeki Müslümanlar ile birlik olarak İtilaf devletlerine karşı isyan başlatmak Teşkilat-ı Mahsusa’nın en önemli görevi olmuştur. Osmanlı ordu karargâhındaki Türk subayları da bu pan-İslamizm seferine büyük önem vermişlerdir. Enver Paşa’ya göre; hilafetin denenmemiş bir güç olması ve Almanya’nın göndereceği maddi yardımlar ile desteklenecek propagandistlerin başarılı olması pek muhtemel gözükmektedir. İtilaf devletlerinin sömürgelerinde olan Müslümanlar üzerine kurulan bu politik manevranın öncüleri Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri olmuşlardır(Stoddard,1994:20). Bu propaganda faaliyetinde “Cihad” önemli bir silah olarak düşünülmüştür(Safi,2006:8). İtilaf Bloğu’nun içerisindeki Türk ve Müslüman unsurlar da Cihad-ı Ekber²⁷

Mehmet Akif’in Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerindeki Dini ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri, Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, 2011, Balıkesir, s.299.

²² Philip Stoddard, *The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918. A study of Teşkilat-ı Mahsusa*, Princeton University, 1963. (Bu çalışmanın 1993 yılında tercümesi yapılmıştır; Philip Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, çev. Tansel Demirel, İstanbul, 1994, s.18-19., K.Yetiş, Mehmet Akif Ersoy, s.66.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk K. Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, Kültür ve Turizm bakanlığı yayınları:758, Ankara, 1987, Aysun İldeniz, “*Milli Mücadele’de Mehmet Akif*”, Eğitim Dergisi, Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı, Yıl.7/Sayı.73,Mart, İstanbul,2006, s.75.

²⁴ Mehmet Akif Ersoy’un hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız, M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, Ankara, 1996, Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Akif, İstanbul, 2007, Kazım Yetiş, Mehmet Akif Ersoy, Ankara, 2006.

²⁵ Mehmet Akif seyahatlerini, görevlerini yerine getirirken yaşadığı olayları ve gözlemlerini mektuplarına ve şiirlerine de yansıtmıştır. “*Berlin Hatıraları*”, “*Necit Çöllerinde*” eserleri örnek verilebilir, *Ayrıntılı bilgi için bkz.* Mehmet Akif Ersoy, Safahat, İstanbul, 2006, Aysun İldeniz, “*Milli Mücadele’de Mehmet Akif*”,s.75.

²⁶Kafkasya, Türkmenistan, Afganistan ve Hindistan’daki Müslüman halkları Rusya ve İngiltere aleyhine harekete geçirmek yeni bir politika değildi. Fakat Enver Paşa’nın yukarıdaki düşüncesinde dikkati çeken nokta, onun, daha Sarıkamış felaketi yaşanmadan önce, yani daha Osmanlı 3. Ordusu bütün gücüyle ayaktaiken bile, özellikle Kafkasya, Türkistan, Afganistan ve Hindistan’daki Müslümanlarla irtibat kurulması işini, 3. Ordu haricinde, emirlerini doğrudan Başkumandan Vekili’nden alan ve başlarında Halil Bey, Kâzım Karabekir ve Ömer Naci gibi güvendiği ve kendi fikirlerine yakın gördüğü subayları komutasındaki seferler ve bunlara paralel çalışan ve İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinin emrinde bulunan Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile yapmayı düşünmesidir. Reha Yılmaz, “*Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti*”,Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, C.3,Sayı.6, 2008, s.143-144, Polat Safi, *The Ottoman Special Organization Teşkilat-ı Mahsusa:A Historical Assessment With Particular Reference to its Operation Against British Occupied Egypt 1914-1916*, s.7.

²⁷ Cihad-ı Ekber: Büyük cihat ilanı ile harekete geçirilmesi düşünülen Müslüman halkın isyanı. I Dünya Savaşı’nda, 23 Kasım 1914’de Cihad-ı Mukaddes ilan edilerek; Kırım, Türkistan, Hindistan, Afganistan ve Afrika Müslümanlarını Hıristiyan milletler olan İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı savaşa davet edildi. Lakin bundan hiçbir sonuç çıkmadı. (Fahir Armaoğlu, XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi,14.Baskı, İstanbul, s. 111) ; Osmanlı Basını ise Cihad-ı Ekber olayını inceden inceye

çağrısına uyarak itilaf bloğuna isyan edip bu faydacı politikanın gereğini yerine getirecektir²⁸. Teşkilat-ı Mahsusa, İslam âleminin yaygın olarak kullandığı dillerden Arapça, Urduca, Malayca, Hintçe ve bütün uzak Asya dil ve şivelerinde bildiriler bastırarak bunları Alman uçaklarıyla cephelere attırılmışlardır²⁹. Ayrıca bu beyannameler havadan olduğu gibi karadan da Müslümanların yaşadığı yerlere ulaştırılarak itilaf devletlerinin propagandaları etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır(Babacan,2011:300). Büyük önem arz eden, bu karşılıklı propaganda beyannameleri Osmanlı Devleti tarafından titizlikle takip edilmiştir³⁰. Beyannamelerin yanı sıra Osmanlı toprakları üzerinde faaliyette bulunan casuslar da takip edilmiştir. Casuslara karşı da Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri alarak kendi propaganda faaliyetlerinin başarılı olması için çalışmıştır³¹.

1914-1918 yılları arasında aktif bir propaganda faaliyeti yürüten Mehmet Akif özellikle Ortadoğu'da İngiltere'nin propaganda faaliyetlerine karşı durmaya çalışmıştır. Zira İngiltere Ortadoğu'da, toplumbilim ve propaganda alanlarında üst düzey bir yaklaşım sergilemiştir. Devlet politikaları gereği "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" unvanını alan bu devlet propagandayı uzun vadeli politikalarına, Osmanlı Devleti'nden çok önce dâhil etmiştir³².

Mehmet Akif, 1918 yılı Temmuz ayı içerisinde, İngiltere propagandasının mahsulü olan asi Şerif Hüseyin'in³³ yerine, Mekke Emiri tayin olunan, ancak Mekke'ye gidemediği için o sırada Lübnan'da Âliye'de bulunan Şerif Ali Haydar Paşa'nın (1866-1946) daveti üzerine, İzmirli İsmail Hakkı Bey'le (1870-1946) Âliye'ye gitmiştir. Burada bir ay paşanın misafiri olarak kalmış Osmanlı Devleti adına propaganda faaliyetlerini yürütmüştür³⁴. Ancak etkin İngiliz propagandası ve Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ni iki ateş arasında bırakması bu bölgelerdeki Osmanlı etkinliğini çok yıpratmıştır. Bu baskıya daha fazla dayanamayan Osmanlı Devleti Ortadoğu topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır. Burada öne çıkan en önemli sonuç ise; din birliği, tarih birliği, kader birliği, komşuluk birliği yapmış olan iki ulusun; farklı dine mensup, komşuluk bağı bulunmayan bir devletin, etkin propaganda faaliyetleri karşısında tutunamadığı gerçeğidir. XX. yüzyılda ateşli

işlemiş, büyük yankılar uyandıracığını ümit etmiştir. Bu yankıların oluşacağı ümidi, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi İttifak Güçleri'nin de önem verdiği bir konu olmuştur.(Tercüman-ı Hakikat, 1 Aralık 1914).

²⁸ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, III, I,Ankara, 1983,s.271; Jehuda, L. Wallach, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çev. Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Ankara, 1985, s.151; Semiha Ayverdi, Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, İstanbul, 1970, s.264.

²⁹ Aynı yöntemi itilaf devletleri de kullanmışlardır. Müslümanların bulunduğu bölgelerde propaganda amacı ile uçaklarla beyannameler atılmıştır. ATASE, K.286, D.1085 (1330-1331).

³⁰ ATASE, K.404, D.1592 (1330-1335).

³¹ ATASE, K.406, D.1598 (1332-1336), ATASE, K.285, D.1165 (1331-1332).

³² 1553 yılında Osmanlı Devleti'nden ticari imtiyaz hakkını resmileştiren İngiltere Osmanlı Devleti dâhilindeki diğer Müslüman uluslar ile de bağlantı kurmayı hedeflemiştir. İngiliz tüccar Anthony Jenkinson'la başlayan bu faaliyet alanı ilk bakışta ticari gibi gözükse de ekonominin yanı sıra daha sonraları netleşecek olan; siyasi alanlarda da çok etkin bir silah olarak kullanılacaktır. Bu etkinlik İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden 1580 yılında ilk kapitülasyon hakkını elde etmesi ile hızlanacaktır. Bu yollar ile ticaretin yoğun olduğu yerlere hızla konsoloslar atanmış ve toplumbilimciler politikalar üretmişlerdir. Ayrıntılı bilgi i.in bkz. Harold Bowen, Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri, Ankara, 2011.

³³ Türk Tarihi açısından ele alındığında, Hicaz bölgesinin 1517 yılında, Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim tarafından fethi ile Kâbe ve kutsal topraklar Osmanlı Hâkimiyetine girmiştir. 1916 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan bölge Osmanlı tarafından ihya edilmiş, titizlikle üzerinde durulan bir hâkimiyet alanı olarak görülmüştür. Şerif Hüseyin tarafından başlatılan, İngiltere tarafından desteklenen isyanda, Mekke'nin hâkimiyeti Şerif Hüseyin'e geçmiştir. I. Dünya Savaşı'nın bitirilmesinin ardından (30 Ekim 1918) Arabistan'da Osmanlı hâkimiyeti bütünüyle sona ermiştir. Osmanlı Devleti'nin çekildiği bölgelerde Vehhabiler Hicaz bölgesini de ele geçirerek hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Mekke ve Taif'i de topraklarına katan Vehhabi Kralı Abdulaziz 1926'da kendisini Hicaz Kralı ilan etmiştir. Kral Abdülaziz, İngilizler ile Cidde Anlaşmasını yaparak 1927'de tam bağımsızlığını ilan etmiştir.¹ Bu kırılma noktasının ardından Türk-Arap ilişkileri dondurulmuştur. Bu iki devletin birbirini tanıma, sorunlarını çözme ve işbirliğinde bulunma girişimleri, 1970li yılların sonuna kadar dillendirilmemiştir². 1-)Diyanet İslam Ansiklopedisi, "Arabistan" Maddesi, III, İstanbul, 1991, s.248-258, 2-)İki tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi(IRCICA)-Arap Birliği Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, İstanbul, 2000, s.117.

³⁴ M.A.Ersoy, Safahat, s.63, Mehmet Akif, daha önce "Necid Çölleri'nden Medine'ye" şiirini Şerif Ali Haydar Paşa'ya ithaf etmiştir.

silahtan daha etkili bir savaş aracı olarak benimsenen “propaganda” en önemli meyvesini, İtilaf devletleri adına vermiştir. Üstelik bu meyve, çok kuvvetli esaslara bağlı olduğu düşünülen “Din Birliği”ni parçalayıcı bir güç olarak kendisini ispatlamıştır.

Uluslar arası ilişkilerde; Mehmet Akif’in din bağı ön planda tutarak yaptığı propaganda faaliyetleri, yenedünya düzeninin(kapitalizmin) sınır tanımayan çıkar çatışmalarının ortasında kalmıştır. Kaçınılmaz bir savaşın ortasında kendini bulan Osmanlı Devleti de bu yeni sistemin en önemli silahlarından olan “ulus devletler” ve “kapitalizm” ikileminde birçok toprak kaybı ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. İtilaf devletleri tarafından yıllardır incelikle takip edilen politikalar Osmanlı Devleti’nin dindaşları üzerinde o kadar etkili olmuştur ki, bu etkiye karşı, Osmanlı Devleti’nde; 2 Ağustos 1914 ve 19 Mayıs 1919 tarihleri arasında, yeni kurtuluş formülünün gerekliliğine inanan bir kadronun doğuşu gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet dönemi kadroları da Teşkilat-ı Mahsusa’ya benzer Heyet-i Mahsusalar kurmuştur. Memleketin selameti doğrultusunda meclis düzenlemeleri ile bu heyetlerin çalışma standartları belirlenmiştir³⁵.

MEHMET AKİF’İN MİSİR’DA YAŞAMAYI TERCİH ETMESİ (1923-1936)

Türkler ve Mısır arasındaki ilişkiler geçmişi sağlam temellere dayanmaktadır. Mısır’daki Türk varlığı IX. Yüzyılda Tolunoğulları (868-905) ile başlamış, XIV. Yüzyılda Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi (1517) ile yeni bir boyut kazanmıştır. Mısır’ın Osmanlı Devleti’nin yönetiminde bulunduğu bu dönemde, İslam ortak paydasında buluşan bu iki millet, artık idari, mali, sosyal ve askeri alanlarda da birlikteliğe kavuşmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlı Türklüğünün Mısır’da bıraktığı maddi ve manevi kültür izleri, ülkedeki varlığını korumaktadır(İslamoğlu,2010:143-171). Bu itibarla Mısır, Türklere ve Türk kültürüne yabancı değildir.

Mehmet Akif de Ortadoğu’daki propaganda çalışmaları sırasında ve sonrasında birçok kişi ile tanışma fırsatı bulmuştur. Bu tanışmaların ardından gelişen dostluklar Mehmet Akif’in yaşamını oldukça etkilemiştir. Özellikle Mısır’da, dostluk kurduğu Abbas Halim Paşa Mehmet Akif’in hayatında önemli bir yere sahip olmuştur³⁶.

Mehmet Akif Abbas Halim Paşa’nın davetlisi olarak 1923 ve 1924 yılı sonlarında Kahire’ye gitmiştir. Bu seyahatlerin verimli olduğunu ifade edebiliriz. Zira uzun süren bu seyahatlerde Mehmet Akif kışlarını da burada geçirmiştir. Bu kışlık misafirliklerin ardından 1924 ve 1925 baharında yine Abbas Halim Paşa ile İstanbul’a dönen Mehmet Akif Bu dönüşünün ardından kesin bir karar almıştır. Bu kararı gereği, 1925 yılının ardından 17 Haziran 1936’ya kadar Mısır’da kalmayı tercih etmiştir. Mehmet Akif, Mısır’da, Kahire yakınındaki Hilvan kasabasında Abbas Halim Paşa’nın sarayının karşısında bulunan ve kendisine tahsis edilen küçük bir köşkte iki sene kaldıktan sonra ailesini yanına aldirmiştir. Ailesinin gelişinin ardından Mehmet Akif yine Hilvan’da mütevazı bir ev kiralarak yaşantısına burada devam etmiştir. Mehmet Akif’in bu tercihi neden yaptığı, bu tercihte Abbas Halim Paşa’nın rolü, Mehmet Akif’in Mısır’da ne ile geçindiği, Abbas Halim Paşa’nın Mehmet Akif’e ne şekilde, ne kadar ve ne müddetle yardımda bulunduğu tam olarak bilinmemektedir(Ersoy,2006:85). Mısır’da bulunduğu yılların bir döneminde, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Türkçe dersleri veren Akif(İslamoğlu,2010:145), Mısır’da kaldığı günlerde zor şartlar ile mücadele etmiştir. Akif şu tespiti ile bu zor şartları aktarmaktadır; “*Türklere nazaran, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve İtalyanlar mükemmel bir lobcilik faaliyeti yürütmektedirler*”. Savaştan çok sonraları da lobcilik ve propaganda faaliyetlerine Ortadoğu’da devam eden bu devletler-milletler iş ve istihdam sahalarında önemli paylara sahip olmuşlardır. Bu faaliyetlere rağmen bu halkların bile iş bulma konusunda zorluk çektiğini belirten Akif, kendisi için uygun iş imkânlarının çok daha zor olduğunu ifade etmiştir(Karaer,2010:78). Ancak Mehmet Akif Mısır günlerinde ailesi ile mektuplaşmayı ihmal etmemiştir. Ailesi ve yakın akrabaları ile mektuplaşan,

³⁵ İlk Heyeti Mahsusa 20 Eylül 1923 yılının sonbaharında yasayla oluşturulmuştur. 20 Eylül 1923 tarihinde, hükümetin önerisi ile TBMM’de ele alınan yasa tasarısının görüşmeleri, her hangi bir gerekçe gösterilmeksizin, gizli ve ivedilikle yapılması yönünde milletvekillerinin önerisinin benimsenmesi ile tasarı, mecliste gizli oturumlarda görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Cemil Koçak, Belgelerle Heyeti Mahsusalar, İstanbul, 2005, s.17

³⁶ Bu dostlukları Mehmet Akif Ersoy’un mektuplarından da çok net görülmekte, Akif mektuplarında Abbas Halim Paşa ile ilgili olayları da yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Karaer, Mehmet Akif’in Aile Mektupları, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yay., Ankara, 2010.

halini anlatan, memleket dâhilindeki olaylardan haber soran Akif; propagandist ve memleket sevdalı fikirlerinden hiçbir zaman taviz vermemiştir³⁷.

Kaynakça

Genelkurmay askeri Tarih Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Klasör:249, Dosya:505/1036, Fihrist:2

ATASE, K: 249, D:505/1036, F:7

ATASE, K: 249, D:505/1036, F:21-9

ATASE, K: 249, D:505/1036, F:2-3-5

ATASE, K: 249, D:505/1036, F:18

ATASE, K: 249, D:505/1036, F:3-5

ATASE, K: 409, D:115/1987, F:70-5

ATASE, K: 409, D:115/1987, F:65-7

ATASE, K.404, D.1592 (1330-1335)

ATASE, K.406, D.1598 (1332-1336)

ATASE, K.285, D.1165 (1331-1332)

ATASE, K.286, D.1085 (1330-1331)

Armaoğlu, Fahir, (14.Baskı), **XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul.

Ayverdi, Semiha,(1970), **Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri**, İstanbul.

Babacan, Hasan, (2011), “ *Mehmet Akif’in Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerindeki Dini ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri*”,**Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu**, Balıkesir.

Bayur, Yusuf Hikmet, (1983),**Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Ankara.

Bowen, Harold, (2011), **Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri**, Ankara.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, (1991), “*Arabistan*” Maddesi, III, İstanbul.

Düzdağ, M. Ertuğrul,(1996), **Mehmet Akif Ersoy**, Ankara.

Ersoy, Mehmet Akif,(2006), **Safahat**, İstanbul.

Ersoy, Mehmet Akif, (1913), Zulmetten Nura, **Sebilü’r-Reşat**, c.10, no.245, 9 Mayıs 1329/16 Cemaziyelahir 1331/22 Mayıs 1913.

İki tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri, (2000), **İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi(IRCICA)-Arap Birliği Araştırma ve Uygulama Enstitüsü**, İstanbul

İslamoğlu, Abdulmecit (2010), “*Mısır Üniversitelerinde Türkoloji Çalışmaları*”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.9, Sayı:18, 2010/2, Çorum, s.143-171.

³⁷ “*Uzak-yakın, soğuk-sıcak dememeli memleket için çalışmalıyız*” 06.1932 tarihli mektup. . N. Karaer, Mehmet Akif’in Aile Mektupları, s.50.

İldeniz, Aysun, (2006), “*Milli Mücadele’de Mehmet Akif*”, **Eğitim Dergisi**, Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı, Yıl.7/Sayı.73,Mart, İstanbul.

Karaer, Nihat, (2010), **Mehmet Akif’in Aile Mektupları**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yay., Ankara.

Koçak, Cemil, (2005), **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İstanbul.

Kuntay, Mithat Cemal,(2007), **Mehmed Akif**, İstanbul.

Macit, Meliha, (2006), **Mehmet Akif Ersoy’un Geleneksel Dini Anlayışa Eleştirisi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Safi, Polat, (2006), **The Ottoman Special Organization Teşkilat-ı Mahsusa:A Historical Assessment With Particular Reference to its Operation Against British Occupied Egypt 1914-1916**,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Sarısamam, Sadık, (2002), “*Trabzon Mıntıkası Teşkilat-I Mahsusa Heyet-i İdaresinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu*”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 4-8 Ekim 1999 ,Türk Tarih Kurumu Bildiri Kitabı.

Stoddard, Philip, (1994), **The Ottoman Goverment and thhe Arabs, 1911 to 1918. A study of Teşkilat-ı Mahsusa**, Princeton Universty, 1963. (Bu çalışmanın 1993 yılında tercümesi yapılmıştır; Philip Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, çev. Tansel Demirel, İstanbul.

Tercüman-ı Hakikat, 1 Aralık 1914.

Şakir, Ziya, (1944), **Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik**, 1914-1918, İstanbul.

Timurtaş, Faruk K., (1987), **Mehmet Akif ve Cemiyetimiz**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:758, Ankara.

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, (1998).Ankara.

Yetiş, Kazım, (2006), **Mehmet Akif Ersoy**, Ankara.

Yılmaz, Reha, (2008), “*Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti*”, **Uluslar Arası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, C.3,Sayı.6.

Wallach, Jehuda, L., (1985), **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev. Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Ankara.